

Yurchenko D. Yu. ROL' DYNASTIES OF KHARITONENKOV IN SACCHARINE INDUSTRY OF THE RUSSIAN EMPIRE THE SECOND FLOOR XIX – XX

Saccharine industry of the Russian empire is in-process examined that role of dynasty of Kharitononkov in this industry. Attention into place of Ukraine applies and, directly, to the Kharkov province in sakharo-enterprise activity. The role of sugar-houses of Ivan and Paul Kharitononkov is analysed in the industrial-agrarian sector of the Russian empire. Conclusions about development of saccharine industry and value of monogynopaedium of Kharitononkov, as large saccharine businessmen, are done in the second floor XIX – XX.

Key words: industry, industry, enterprise, sugar, syndicate, joint-stock association, industrial revolution, industrialization, dynasty.

УДК 94(477):329.78»19»

Н.О. Гончарова

ГУРТКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТ.

У статті досліджується процес активізації учнівської молоді у підросійській Україні у 90-х рр. ХІХ ст., котрий виявився у виникненні самоосвітніх гуртків у середніх навчальних закладах. Акцент робиться на доведенні взаємодії учнівського та студентського рухів.

Ключові слова: учнівська молодь, гімназисти, семінаристи, самоосвітні гуртки, студентський рух, агітація, нелегальна література.

У мережі середніх навчальних закладів Російської імперії кінця ХІХ ст. культивувався принцип офіційного загальноросійського патріотизму, основним гаслом якого було «самодержавство, православ'я і російська народність». Царизм вживав заходи адміністративно-поліцейського тиску на школи, який здійснювався за допомогою різноманітних постанов, циркулярів, розпоряджень тощо. Утиски з боку адміністрації середніх навчальних закладів та владних структур спричинили у 90-х рр. ХІХ ст. помітну активізацію учнівської молоді. Вона виявлялась насамперед у виникненні різноманітних організацій.

Особливості розвитку учнівського руху в Україні на межі ХІХ-ХХ ст. стали предметом вивчення Г.Непорожньої, В.Борисенка [1, 2], Л.Філоретової [3] та ін. Метою статті є дослідження особливостей консолідаційного руху в учнівському середовищі наприкінці ХІХ ст., доведення важливості взаємодії учнівської та студентської молоді.

Навчальна адміністрація для вияву і своєчасного реагування на антиурядові настрої учнів використовувала весь арсенал методів політичного розшуку. Учні відчували постійний нагляд під час навчання і після нього, їм заборонялося відвідувати театри і концерти, нерідкими були надмірні покарання, випитування про благонадійність своїх товаришів тощо. У лютому 1887 р. начальник Київського поштово-телеграфного округу наказав начальникам поштових установ Києва, Житомира, Білої Церкви, Рівного, Острога, Черкас, Умані, щоб вся кореспонденція, адресована на ім'я учнів гімназій, реальних училищ і прогімназій, доставлялась безпосередньо директорам або інспекторам цих навчальних закладів [4, с. 16]. Попечителі навчальних округів поширювали циркуляри про виключення без права поновлення політично неблагонадійних учнів [5, арк. 23]. Громадським життям учнів цікавились і жандарми. Вони мали своїх агентів навіть серед гімназистів та учнів реальних училищ. Така ситуація зберігалась до 1 травня 1913 р., коли тодішній керівник Окремого корпусу жандармів генерал В.Джунковський заборонив «мати співробітників із середніх навчальних закладів» [4, с. 17].

У досліджуваній період у переважній більшості середніх навчальних закладів створюються нелегальні самоосвітні гуртки. Члени гуртків на зборах вивчали політичну економію та соціологію, читали реферати й нелегальну літературу. Основною метою самоосвітніх учнівських гуртків було об'єднання учнівського та студентського рухів на ґрунті соціал-демократичних ідей. Делегати від учнівських гуртків часто брали участь у студентських сходках, на яких поширювали гектографічні відозви із закликами до спільної боротьби.

На початку 90-х рр. сформували гурток учні старших класів Київського реального училища. Програма законспірованої учнівської організації базувалася «на матеріалістичному розумінні історії, вивченні особливостей розвитку капіталізму та боротьби класів» [6, с. 287-288]. Члени гуртка опрацьовували праці Моргана, Зібера, Летурно, Ліпперта, Бокля, Енгельса,

Маркса, Чупрова, Іванюкова. Навесні 1894 р. через виключення з училища «за поведінку» кинувся під потяг учень реального училища Б.Кнорінг. Гурток використав його похорон для проведення демонстрації «проти тих політичних умов, що створюють зі школи поліцейський застінок». Двох промовців було заарештовано [6, с. 293-294]. Побоюючись зростання кількості учнівських виступів, уряд заборонив Головному управлінню у справах друку публікацію будь-яких повідомлень про самогубства серед учнів [7, арк. 57].

У 1892 р. з метою організації «боротьби з нестерпними шкільними порядками» виник гурток самоосвіти у 2-й Київській гімназії. Діяльність цього гуртка сприяла створенню учнівських самоосвітніх гуртків в інших середніх навчальних закладах м. Києва. У 1894 р. у 4-й Київській гімназії був утворений український гурток, до складу якого входили Д.Антонович, К.Мацієвич, П.Холодний та ін. Загалом на 1894 р. у Києві діяло двадцять п'ять гуртків (із загальною кількістю членів близько двохсот учнів) [8, с. 7].

Гурток учнівської молоді в 3-й Київській гімназії очолив О.Яцунов. Його учасниками були О.Радзівський, Л.Яцунов, М.Шнітцер, К.Сикстель, Б.Фоломін та інші (близько 30 осіб). Гурток О.Яцунова проводив агітацію та поширював нелегальну літературу в середовищі робітничої молоді [9, арк. 4]. У 1898-1899 рр. члени цього гуртка видавали журнал «Первый шаг» (згодом – «Рассвет»). Учасники гуртка О.Яцунова підтримували зв'язки зі студентами Київського політехнічного інституту В.Буторіним, В.П'янковим, О.Шуммером [10, с. 53]. На засіданнях гуртка нерідко були присутні й вихованці інших навчальних закладів міста, зокрема, першої, п'ятої гімназій, реального училища, Міністерської жіночої гімназії. Під час обшуків у членів гуртка було виявлено пристрій для друкування агітаційної літератури, нелегальні газети «Вперед», «Киевская рабочая газета», «Рабочая мысль» та ін. [9, арк. 1, 3]. За звинуваченням в антиурядовій діяльності учасники гуртка були заарештовані.

У 1897-1898 рр. намагались організувати гурток учениці Міністерської жіночої гімназії м. Києва [10, с. 53]. Відрахування з навчального закладу та арешт організаторки гуртка К.Реріх не дозволив реалізувати задуми гімназисток.

Поступово спостерігається процес зближення окремих учнівських гуртків, розпочинається систематичний обмін літературою, створюються каси та бібліотеки нелегальних книг, відбуваються об'єднані зустрічі представників учнівських і студентських гуртків. Більшість учнівських гуртків мали власні гектографи, виготовляли агітаційні брошури [6, с. 324-325]. Прагнення до об'єднання зусиль спостерігалось і з боку студентства українських університетських міст. Радикально налаштована вузівська молодь закликала абітурієнтів, у разі вступу до вузів, приєднуватися до виступів у наступному академічному році. Зростання кількості учнівських гуртків наприкінці XIX ст. засвідчувало повідомлення Київського губернського жандармського управління попечителю Київського навчального округу: «Такі гуртки існують і в інших навчальних закладах... Вони не мають антиурядового характеру, але є благодатним ґрунтом для агітаторів революційних та соціал-демократичних рухів...» [11, арк. 4]. Враховуючи реальну загрозу спільних дій молоді вищих та середніх навчальних закладів, попечитель Київського навчального округу вимагав від адміністрацій шкіл по можливості захистити учнів від шкідливого впливу студентської агітації [12, арк. 10].

У 1897, 1898 рр. у м. Києві відбулись з'їзди гімназистів, які розглядали питання про створення «Всеросійського гімназичного союзу». Вироблений на цих з'їздах статут визначив структуру «Всеросійського гімназичного союзу» та основні напрямки його діяльності [10, с. 51].

Восени 1899 р. у м. Житомирі утворилось три нелегальних учнівських гуртки, до складу яких переважно входили вихованці 2-ї гімназії. Збори, котрі скоординували роботу організацій учнівської молоді, відбувались щомісяця. Молодь займалася вивченням політичної економії, історії культури, біології. На загальних зборах було обрано союзний комітет, створено бібліотечну комісію та спільну касу [13, арк. 123-123 зв.].

Наприкінці 90-х рр. XIX ст. два нелегальних гуртки виникло у середовищі учнів середніх навчальних закладів м. Ніжина. Учні вивчали нелегальну літературу, займались самоосвітою. До активу гуртків належали П.Канівець, М.Ткаченко та ін. [14, с. 73].

У досліджуваній період почали створюватись гуртки учнів семінарій, які ставили своїм завданням зміну порядків і навчально-виховного процесу в духовних навчальних закладах, посилення тиску на уряд.

Виразний національно-політичний характер мала діяльність полтавських семінаристів. На думку дослідниці Г.Непорожньої, цьому значною мірою сприяли генетична пам'ять

лівобережної та слобідської національної знаті й інтелігенції про колишню Українську державу, піднесення національного руху в другій половині XIX ст. й посилення антиукраїнської політики російського уряду в цей час [10, с. 45-46]. «Полтавська семінаристська громада» була створена під впливом Харківської української студентської громади. До неї увійшла молодь духовної семінарії, серед якої С. Петлюра, П.Понятенко, А.Кучерявенко, брати О. і В. Міхновські, с. Андрієвський, М. Гмиря та ін. 26 лютого 1900 р. представники громади були присутні на вечірці пам'яті Т. Шевченка у Харкові, де з рефератом «Про український рух» виступив Д. Антонович. У Полтавській громаді гімназисток брали участь М. Кучерявенко, В. Коллард, Л. Міхєєва, Г. Никифорова та ін. [15, с. 276]. Члени цих учнівських громад проводили культурно-просвітницьку та пропагандистську роботу за зразком студентських громадських організацій.

У досліджуваний період діяла Українська громада Київської духовної семінарії, створена ще в 1888 р. До її складу входили Л.Скочковський, С. Кедровський О. Лотоцький, Т.Добрянський, І.Руденко, М.Грушевський, Г.Грушевський та ін. [16, с. 56]. Члени громади семінаристів влаштовували літературні вечори, займалися самоосвітою, обговорювали проблеми національного гноблення українського народу. Як тільки владі стало відомо про Українську громаду семінаристів м. Києва, її діяльність було припинено.

Гурток семінаристів існував в Чернігівській семінарії. Учнівська молодь на зборах займалась самоосвітою, опрацьовувала нелегальну соціал-демократичну літературу. Значний вплив на гурток чернігівських семінаристів мала місцева громада, до складу якої входили О.Русов, с. Русова, Б.Грінченко, І.Шраг, О.Тищинський, Г.Коваленко та ін. [17, с. 480-481].

У 1899 р. відбулися заворушення учнів Катеринославської духовної семінарії, які протестували проти порушення їх особистих прав у позаурочний час. Обер-прокурор синоду вбачав причини цієї події у поширенні «шкідливих ідей» заводських робітників, які спілкувалися з молоддю. Заворушення семінаристів не залишилися поза увагою церковних властей. Синод указом від 1 червня 1899 р. наказував священникам впливати на батьків семінаристів, щоб ті відмовляли дітей від участі в будь-якій не передбаченій шкільними статутами діяльності, а єпархіальним архієреям – закривати семінарії у разі початку заворушень [18, с. 201]. У більшості духовних навчальних закладах Синод на прохання керівництва семінарій дозволяв встановлювати цілодобий нагляд за вихованцями.

До середніх спеціальних навчальних закладів належали середні ремісничі училища, нижчі ремісничі школи, недільні та вечірні курси. На регламентацію навчально-виховного процесу впливало те, що до таких закладів вступали переважно вихідці з робітників, селян і ремісників.

У 1894 р. були затверджені «Правила для учнів промислових училищ». Їх суть полягала у дріб'язковому піклуванні, контролі кожного кроку учня. Основним змістом морального виховання проголошувалось релігійне виховання. У навчальних планах на першому місці стояв закон божий, головним правилом було відвідування церкви у встановлені дні. Суворо заборонялася організація будь-яких гуртків, союзів, переслідувалось встановлення зв'язків з робітниками та демократично налаштованою інтелігенцією: учні під час проходження практики на підприємствах не мали права вести з майстрами й робітниками розмови, які не стосувалися виробничого процесу. Зокрема, у «Правилах» зазначалося: «Учні не повинні складати між собою або сторонніми особами ніяких товариств, або вступати у такі товариства через побоювання негайного виключення з училища» [19, с. 112].

Впровадження жорстких правил лише радикалізувало настрої учнів середніх спеціальних навчальних закладів. Вони протестували проти існуючих порядків, використовуючи загальноприйняті форми: пропуски занять, проведення зборів, сходок. Учні активно реагували на загальну ситуацію у суспільстві. Так у 1899 р. після вислання студентів Санкт-Петербурзького університету серед учнів середніх художньо-промислових закладів був організований збір коштів для допомоги засланим [19, с. 114].

Отже, останнє десятиріччя XIX ст. стало важливим етапом у розвитку українського національного руху. Спостерігається процес витіснення культурницьких форм роботи політичними, поглиблюється розкол між молодшим та старшим поколінням української інтелігенції, набирає сили тенденція до організаційного згуртування та політичного самовизначення молоді. Адміністрація середніх навчальних закладів для вияву і своєчасного реагування на антиурядові настрої учнів використовувала весь арсенал методів політичного розшуку. Впровадження жорстких правил лише радикалізувало настрої учнів середніх

Наукові записки

навчальних закладів. Вони протестували проти існуючих порядків, зривали заняття, проводили збори. У досліджуваний період у переважній більшості середніх навчальних закладів створюються самоосвітні гуртки. Члени цих гуртків вивчали політичну економію та соціологію, читали нелегальну літературу. Основною метою самоосвітніх учнівських гуртків було об'єднання учнівського та студентського рухів на ґрунті соціал-демократичних ідей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Непорожня Г.А. Суспільно-політична позиція учнів світських середніх навчальних закладів України у 1905 р. // Наукові записки НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2000. – Ч. IV. – С. 209 – 215.
2. Борисенко В.Й., Непорожня Г.А. Суспільно-політична діяльність вчителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2002. – 149 с.
3. Філоретова Л.М. Суспільно-політична діяльність учнівської молоді України в другій половині 1907 р. // Наукові записки НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2002. – Вип. 45. – С. 11 – 18; Філоретова Л.М. Еволюція нелегальної діяльності учнівської молоді України в 1908 – 1911 рр. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2003. – Вип. 22. – С. 240 – 247.
4. Щербак М.Г., Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). – К.: ІЗМН, 1997. – 92 с.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д-15. – Оп. 1. – Спр. 4. – 47 арк.
6. Робітничий рух на Україні (1885-1894 рр.): Збірник документів і матеріалів // Упор. В.С.Шандра та ін. – К.: Наукова думка, 1990. – 440 с.
7. Державний архів Одеської області – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 307. – 83 арк.
8. Кулешов И. Из истории движения среди учащихся средних учебных заведений (С 90-х годов по октябрь 1917 г.). – М.: ОГИЗ, Молодая гвардия, 1931. – 134 с.
9. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУК). – Ф. 442. – Оп. 850. – Спр. 50. – 20 арк.
10. Непорожня Г.А. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – 1907 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2002. – 208 с.
11. ЦДІАУК. – Ф. 707. – Оп. 262. – Спр. 8. – 56 арк.
12. ДАВО. – Ф. Д-15. – Оп. 1. – Спр. 28. – 120 арк.
13. ЦДІАУК. – Ф. 816. – Оп. 1. – Спр. 17. – 140 арк.
14. Грекулов Е.Ф. Церковь, самодержавие, народ. – М.: Наука, 1968. – 182 с.
15. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.: Сторінки історії. – Одеса: Астропринт, 1998. – 407 с.
16. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – Ч. 1. – 287 с.
17. Грінченкова В., Верзилів А. Чернігівська українська громада. Спогади: Чернігів і Північне Лівобережжя. – К.: Державне видавництво України, 1928. – С. 463 – 487.
18. Ушаков А.В. Революционное движение демократической интеллигенции в России. 1895 – 1904. – М.: Мысль, 1976. – 236 с.
19. Степанов М.С. Революционные выступления учащихся художественно-промышленных учебных заведений России в конце XIX – начале XX века // Учёные записки. – Т. 78. Вопросы истории и краеведения. – Курск, 1970.

Гончарова Н.А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КРУЖКОВ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В УКРАИНЕ В КОНЦЕ XIX В.

В статье исследуется процесс активизации ученической молодежи в подросийской Украине в 90-х гг. XIX в., который проявился в возникновении самообразовательных кружков в средних учебных заведениях. Акцент делается на доказательстве взаимодействия ученического и студенческого движений.

Ключевые слова: ученическая молодежь, гимназисты, семинаристы, самообразовательные кружки, студенческое движение, агитация, нелегальная литература

Goncharova N.A. GROUP ACTIVITY OF STUDENT YOUTH IN UKRAINE AT THE END OF XIX C.

The article examines the intensification of youth in the Russian Ukraine in the 90's XIX century, which appeared in the origin of self-educational groups in middle educational establishments. An accent is done on leading to of co-operation of pupil and student movements.

Key words: youth, schoolboys, seminarians, self-educational groups, student movement, agitation, illegal literature.